

DEMOKRATIET EKSISTERER KUN SOM EN MULIGHED

En undersøgelse af demokratibegrebet hos den radikale opposition i København 1848

Af Anne Engelst Nørgaard

I 1848 forenedes en radikal opposition af krav om en udvidet demokratisk valgret og en modstand mod liberale forsøg på at ophæve lavssystemets beskyttelse af fattige håndværkere. Denne artikel undersøger, hvordan denne opposition forstod og anvendte begrebet demokrati, som blev bevægelsens slagord.

Demokratibegrebet var centralt i det europæiske forår i 1848. I Frankrig udråbtes den demokratiske og sociale republik, i tyske stater dannedes demokratiske partier, overalt i det revolutionsramte Europa skød demokratiske klubber, foreninger og aviser op, og det blev endda populært at anlægge et såkaldt demokratisk skæg. Det nye modeord 'demokrati' nåede også til Danmark, hvor det satte nye rammer for, hvad man kunne tænke, og hvordan man kunne handle politisk.

De mest konsekvente bekendelser til demokratibegrebet i 1848 finder man hos den radikale opposition i hovedstaden. En begyndende opposition, som betonedede sociale problemstillinger, var allerede etableret i 1840'erne, stærkest omkring *Kjøbenhavnsposten*. Denne opposi-

tion blev dog væsentligt udvidet og differentieret i 1848. Udvidelsen medførte etableringen og politisering af en håndfuld dagblade og tidsskrifter, en opblomstring og politisering af det københavnske småborgerskabs foreningsliv, særligt omkring Valgreformforeningen, og en generel intensivering af den politiske debat, herunder publiceringen af pjecer af politisk og socialt indhold, meddelelser til potentielle vælgere, programskrifter og andre småskrifter. Her formuleredes den første systematiske kritik af de sociale forhold i Danmark, og man kan iagttage en begyndende identificering af arbejderen som politisk subjekt.

Forenet af en modstand mod næringsfriheden, som kunne tage levebrødet fra mange fattige svende, et krav om en udvidet, demokratisk valgret og en afvisning af den almindelige værnepligt, samledes i 1848 en radikal opposition i København omkring Valgreformforeningen. Den 16. august 1848 vedtog foreningen i Hippodromen (vore dages Folketeatret) Danmarks første valgprogram. Valgprogrammet udløste et ramaskrig i den etablerede borgerlige offentlighed, og det var også ganske radikalt for sin samtid. Det indeholdt forslag om en folkerepræsentation valgt udelukkende ved folkevalg, en udbredelse af valgretten til alle myndige mænd, afskaffelse af privilegier, lighed i byrder og rettigheder, herunder lige beskatning, og forslag om, at kongen kun skulle have suspensivt veto over for en fremtidig folkerepræsentation. Møderne i Hippodromen igangsatte to måneders kamp om, hvordan Danmarks fremtid skulle tegnes – frem til valgene til Den grundlovgivende Rigsforsamling d. 5. oktober 1848. I de knap to måneder splittedes den tidligere forenede opposition mod enevælden, og en ny politisk kultur tog sin begyndelse. Man diskuterede ikke bare politiske programmer, men også hvad der overhovedet var politisk, og hvordan man kunne handle politisk. I denne prøvende, nye politiske offentlighed spillede demokratibegrebet en afgørende rolle, og det gjorde det ikke mindst for den radikale opposition for hvem, demokratibegrebet var et kernebegreb. Dette er denne artikels fokus.

I denne artikel undersøger jeg demokratibegrebets betydning og brug hos den radikale opposition i København 1848. Selve analysen er delt i en semantisk analyse, som undersøger begrebets betydning og dernæst en sprogpragmatisk analyse, som undersøger en specifik case, nemlig begrebsbrugen i kredsen om Valgreformforeningen, hvis historie er ganske lidt belyst i dansk sammenhæng. Jeg argumenterer for, at begrebet demokrati bar et forskelligrettet betydningsindhold, som dog alle havde det til fælles, at de indebar en form for bevægelse. Dernæst argumenterer jeg for, at demokratibegrebet i kraft af dets bevægende

og dermed forandrende potentiale sprængte eksisterende politiske handlingsrum, dvs. eksisterende rammer for, hvordan man kunne handle politisk. Endelig argumenterer jeg for, at den radikale oppositions anvendelse af demokratibegrebet omvendt satte nogle nye rammer for det politisk mulige, og at de radikale i København således søgte at afvise alle andre politikker end den demokratiske, som blev fremsat som den eneste legitime. Teoretisk og metodisk lægger artiklen sig i forlængelse af den begrebshistoriske skole, særligt Reinhart Kosellecks definition af det sociale og politiske grundbegreb og sammes udlægninger af en begrebshistorisk metode samt Willibald Steinmetz' forslag til en semantisk undersøgelse af politiske handlingsrum.¹ I case-studiet af kredsen om Valgreformforeningen identificeres forskellige mulige anvendelsesformer af det radikale demokratibegreb.

Litteraturen til den radikale opposition

Forskningen i den politiske og idehistoriske udvikling ved midten af det 19. århundrede har især fokuseret på den nationalliberale bevægelse og i nogen grad på den politiske bondebevægelse og konservative strømninger.² Den radikale opposition i København er mindre behandlet, hvilket dels kan forklares ved dennes begrænsede indflydelse uden for 1848. Det samme gør sig gældende i den del af litteraturen, som er specifikt optaget af demokratibegrebets historie, som har været genstand for en håndfuld studier de seneste fem år. Både Jeppe Nevers' *Fra skældsord til slagord* fra 2011 og Palle Svensson og Claus Friisbergs diskussion af demokratibegrebets relevans til studiet af Junigrundlovens tilblivelse i *temp* 2012-13 beskæftiger sig primært med den nationalliberale bevægelse.³

Litteraturen til den tidlige arbejderbevægelses historie har typisk fokuseret på de senere perioder, især fra 1870 og frem, og litteraturen til den politiske og ideologiske udvikling hos tidligere, begyndende arbejdersammenslutninger er således noget begrænset. Relevant i denne sammenhæng er to arbejder af Niels Finn Christiansen om *Arbejderbevægelsens forhistorie* og "Kommunismens spøgelse – venstrefløjen i 1848" fra hhv. 1986 og 1998, Willy Markvads undersøgelse "Arbejderforeninger i Danmark 1848-1871" fra 1971 samt en håndfuld upublicerede specialer, som har undersøgt aspekter af den tidlige arbejderbevægelses historie, herunder Haandværkerdannelsesforeningen á 1847.⁴ Derudover har *Kjøbenhavnsposten* været genstand for enkelte studier, bl.a. Ole Stender-Petersens undersøgelse af *Kjøbenhavnsposten*. Endelig har Bertel Ny-

gaard i de seneste år bidraget med en række undersøgelser af begyndende socialistisk tænkning og praksis i 1840'erne af relevans for artiklens emne.⁵

Niels Finn Christiansen har i artiklen "Kommunismens spøgelse – venstrefløjen i 1848" fremsat det argument, at demokratibegrebet næsten ikke blev anvendt på den danske venstrefløj i 1848, men at begreberne frihed og folket derimod var kernebegreber i diskursen på denne fløj.⁶ Et lignende argument har Nevers fremsat, nemlig at demokratibegrebet var en sjælden gæst i den danske politiske debat i slutningen af 1840'erne. Denne artikel argumenterer i modsætning hertil for, at demokratibegrebet optræder ofte i kilderne til den radikale opposition i 1848, og at begrebet ydermere var et afgørende og på en og samme tid samlende og splittende begreb på denne fløj. Hermed lægger artiklen sig snarere på linje med Nygaards og Friisbergs vurderinger af, at demokratibegrebet spillede en væsentlig rolle i kampen om grundloven, om end jeg vil argumentere for, at det især var i anledning af de første rigsdagsvalg i august-oktober 1848, at demokratibegrebet blev et aktuelt kampbegreb, hvor Nygaard betoner perioden for de europæiske revolutioner efter revolutionsudbruddet i Paris i februar og Friisberg, i den nævnte debat med Palle Svensson, beskæftiger sig med forhandlingerne på Den grundlovgivende Rigsforsamling.⁷ Denne artikel adskiller sig i øvrigt fra den eksisterende litteratur ved at have den radikale opposition som sit primære emne, hvor litteraturen til det danske demokratibegrebs historie som omtalt primært har beskæftiget sig med de national-liberale, bondevenlige politikere samt antidemokrater på den politiske højrefløj.

Erfarne og nyere demokrater

I perioden fra Frederik VII's ophævelse af enevælden i marts 1848 og frem til Grundlovens underskrivelse 5. juni året efter, foregik der en væsentlig udvidelse, udfordring og differentiering af den politiske offentlighed, som er konteksten for denne artikel. Som anført var denne proces især koncentreret i august og september 1848, hvor den tidligere forenede opposition mod enevælden endeligt splittedes i de nationalliberale, hvis yngre liberale var samlet om dagbladet *Fædrelandet*, en bondevennepolitisk opposition samlet i Bondevennernes Selskab og en radikal opposition. Den radikale opposition blev selv væsentligt udvidet i samme periode.

Denne proces, som fulgtes af en politisering af den radikale oppo-

sition, var del af en generel udvidelse og politisering af det offentlige rum i forbindelse med 1848-revolutionerne i Europa.⁸ Her fulgte den danske udvikling den generelle europæiske med en opblomstring af politiske initiativer omkring allerede politisk skolede grupper i marts-april – her tænker jeg særligt på *Kjøbenhavnsposten* og Haandværkerdannelsesforeningens initiativ til en borgeradresse til kongen i marts 1848 – mens nye initiativer udviklede sig senere, for eksempel med politiseringen af *Nyeste Postefjerretninger* i sensommeren og efteråret 1848. I den forstand minder den danske case om den tyske, hvor radikale foreninger, aviser og partier udviklede sig i kølvandet på de borgerlige marts-revolutioner, en udvikling som ofte trak spor langt ind i 1849. Den første demokratiske kongres i Frankfurt am Main fandt sted mellem d. 14. og 17. juni 1848, og særligt med etableringen af den tyske *Centralmärzverein* i november 1848 etableredes en stærk radikal foreningskultur i de tyske stater.⁹ I modsætning hertil havde radikale kræfter i Frankrig spillet en afgørende rolle allerede ved revolutionsudbruddet i februar, og disse var repræsenteret i den provisoriske regering, hvilket afspejler det forhold, at radikale skoler og sammenslutninger var blevet væsentligt udviklet og etableret i Frankrig i årtierne før 1848. Perioden mellem 25. februar og slutningen af juni 1848 var i Frankrig præget af konflikt mellem moderate republikanere og det ekstreme venstre.¹⁰ I Danmark foregik udvidelsen af den radikale opposition især i sensommeren og efteråret 1848, sammenfaldende med optakten til rigsdagsvalgene i oktober 1848. Det var her – og ikke i marts – at den radikale opposition fik et mere mangfoldigt udtryk i en bredere kreds af offentlige stemmer, og hvor denne for alvor splittedes fra tidligere liberale kampfæller. Septemberanordningen vedr. almindelig værnepligt spillede også en væsentlig rolle i politiseringen af hovedstadens småborgerskab, som talte mange indædte modstandere af den almindelige værnepligt.

Den radikale opposition var ikke samlet omkring et organ eller en forening, men bestod i stedet af en række forbundne organer og foreninger. *Kjøbenhavnsposten* var det eneste egentlige dagblad på den københavnske venstrefløj. Bladet udkom fra 1827 til 1859 og var i løbet af 1830'erne blevet omlagt fra primært æstetisk til politisk blad, som især ved J.P. Grünes overtagelse af redaktør-posten i 1839 markerede en venstre-liberal position. Bladet søgte at repræsentere især de arbejdende klasser i byerne og præsenterede en internationalt orienteret kritik af social og økonomisk ulighed.¹¹ *Kjøbenhavnsposten* hører til den flittigst studerede, ikke nationalliberale, presse for 1840'ernes Danmark.¹² Allerede i forbindelse med forfatningsstriden ved Chr.

VIII's tronbestigelse erklærede *Kjøbenhavnsposten*, at det arbejdede for "det consequente Demokrati", hvilket her betød almindelig valgret for myndige mænd.¹³ En lignende konklusion har Kaare Ulrich Jessen fremført i et upubliceret speciale om *Kjøbenhavnsposten* fra 1976. Jessen fremhæver, at bladet i 1845 gjorde den almindelige valgret til sit centrale programpunkt.¹⁴ Demokratibegrebets indbyggede krav om en valgreform blev i løbet af 1840'erne formuleret som det politiske udtryk for de nødvendige sociale reformer hos skribenten Frederik Beck, men samtidig kunne demokratibegrebet også henviser til en proces, 'folket' selv skulle skabe. *Kjøbenhavnspostens* demokratibegreb var således flertydigt, men med klare sociale konnotationer – mens bladet samtidig afviste kommunismen.¹⁵

Med martsbegivenhederne og den følgende udvidelse af den radikale opposition fulgte stiftelsen af Valgreformforeningen, som udgik af Haandværkerdannelsesforeningen, der var stiftet i efteråret 1847 på initiativ fra Rasmus Sørensen, P.F. og L.C. Lunde. Haandværkerdannelsesforeningen havde som formål at virke for den almene oplysning og dannelse af byens håndværkere, hvormed dets dannelsesideal var præget af det liberale borgerskabs ideologi, som Christiansen har bemærket – men foreningen udviklede sig dog hurtigt i politisk retning. Foreningen var efter Læseforeningen af 1835 et af de første initiativer til politisk foreningsdannelse blandt håndværkere på dansk grund.¹⁶ Der er ikke mange bevarede kilder til Haandværkerdannelsesforeningen, dog har Niels Arent vurderet, at deltagerne bestod af håndværkermestre og intellektuelle, hvilket baseres på en analyse af ledelsen og de mænd, som tog ordet på enkelte møder.¹⁷ Christiansen har bemærket, at en betydelig del af de københavnske svende engagerede sig i Haandværkerdannelsesforeningen og Valgreformforeningens aktiviteter i 1848, men at det samtidig er karakteristisk for svendenes deltagelse, at de ikke formulerede en selvstændig holdning, men i stedet tilsluttede sig mestrenes politiske ageren og argumentation.¹⁸

Foreningen offentliggjorde d. 31. januar 1848 en adresse til Frederik VII med ønsket om en udvidet valgret og valgbarhed, og ved offentlige møder i Hippodromen d. 12.¹⁹ og 22. marts om hhv. en valgreform og almenvæbning blev grunden lagt til Valgreformforeningen, som konstitueredes ved et møde d. 26. april med valget af en permanent komité.²⁰ Valgreformforeningen udgik således af Haandværkerdannelsesforeningen, mens sidstnævnte fortsatte sin generelle foredragsaktivitet sideløbende med valgreformforeningens politiske arbejde.

Valgreformforeningen var ikke tilknyttet noget organ, men fik et så-

dant med omdannelsen af *Nyeste Postefterretninger* fra 1. august 1848. Denne blev udgivet af en kreds omkring Sally B. Salomon, bøsse-mager Georg Christensen, skræddermester Johan R. Lund og sætter Johan R. Dein, som alle var knyttet til Valgreformforeningen. Disse 'Pariserhåndværkere' var som vandrende svende blevet trænet i politisk arbejde, særligt i Paris, hvorfra de medbragte en udtalt arbejderidentitet.²¹ I 1848 var disse imidlertid mestre og tilhørte således den bedrestillede del af håndværkerstanden.

Den oprindelige valgreformbevægelse havde kun en udvidelse af valgret og valgbarhed som program.²² På to offentlige møder i Hippodromen d. 14. og 16. august vedtog man imidlertid et mere omfattende program, som man forventede, at foreningens valgkandidater skulle forpligte sig på, i fald de blev valgt til Den grundlovgivende Rigsforsamling. Udkastet, som blev vedtaget uden større ændringer, lød:

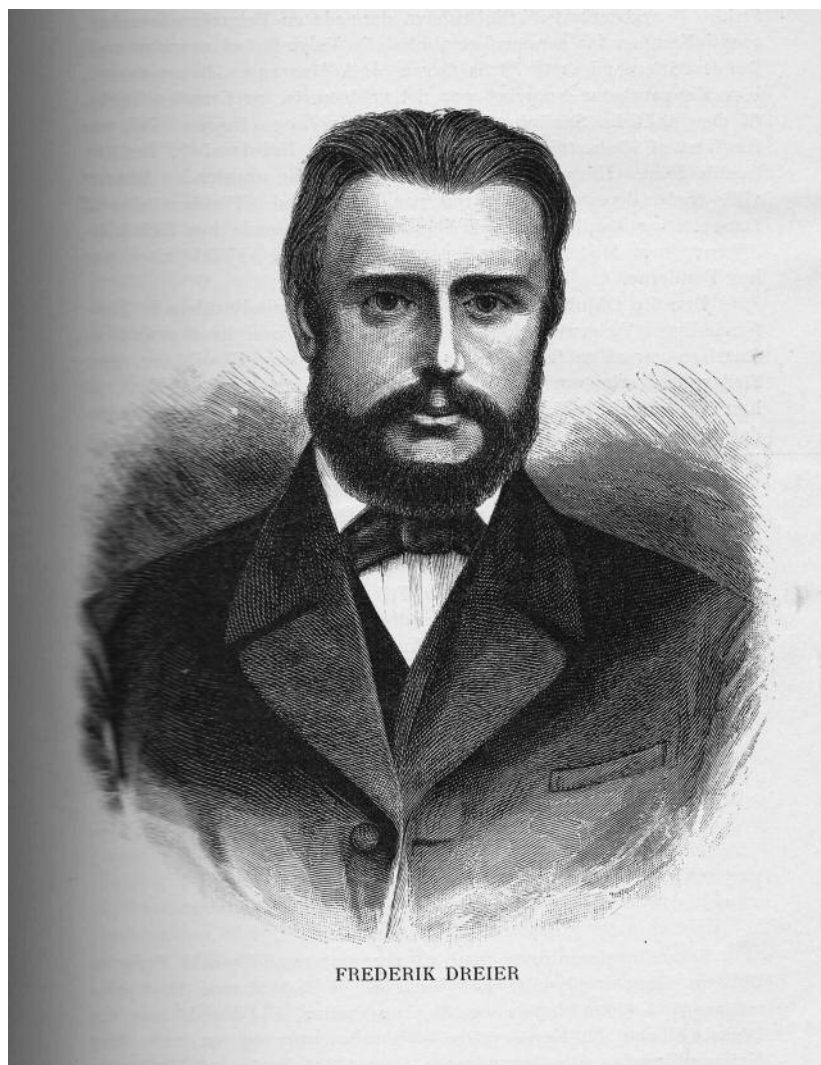
- 1) Folkets Repræsentation udgaaer alene af umiddelbare Folkevalg,
- 2) Enhver Fuldmyndig Mand af uplettet Rygte er valgberettiget og valgbar, 3) det angivne Valgprincip gennemføres i Comunen, 4) Kommunen er berettiget til selv at vælge alle sine Embedsmænd, 5) Liighed i Byrder og Rettigheder: Ophævelse af Fødsels- og Standsprivilegier, Rang og Titler; lige Beskatning; almindelig Værnepligt og Folkevæbning, 6) Religionsfrihed, Lige berettigelse for alle Religionsbekjendere, Pressefrihed og Foreningsfrihed, Reform i Næringsfriheden, 7) Kongens suspensive veto.²³

Umiddelbart inden møderne i Hippodromen i august, blev komiteen suppleret af blandt andre flere bondevenner, Balthazar Christensen, I.A. Hansen og Asmund Gleerup samt Bernhard Réé og P.F. Lunde.²⁴ Resultatet af møderne blev bl.a. at foreningen indgik en alliance med Bondevennernes Selskab om valgene. Valgene til Den grundlovgivende Forsamlingen blev en stor sejr for Bondevennerne, hvis kandidater fik over en tredjedel af stemmerne, mens Valgreformforeningen kun fik valgt en enkelt af sine kandidater, H.H. Kayser, hvis tilhørsforhold endda var uklart. Resultatet af valgene var således dårligt til trods for, at flere af foreningens kandidater fik gode valg.

I og omkring Valgreformforeningen finder man en række personer, som også i egen ret bidrog til den offentlige debat. Hertil hører den jødiske forfatter og redaktør Meir Goldschmidt, som allerede var en kendt stemme i offentligheden i 1848. I 1840'erne var han en drivende kraft bag *Corsaren* og fra 1847-59 udgav han tidsskriftet *Nord og Syd*.

Frederik Dreier (1827-53) – “Danmarks første socialist” – var aktiv i den demokratiske opposition, men markerede sig først for alvor fra 1852 med udgivelsen af ugetidsskriftet “Samfundets Reform”. Sidste nummer af bladet udkom i starten af 1853 kort før hans død.

Goldschmidt deltog i Valgreformforeningens møder først på året 1848, men gjorde sig senere upopulær pga. sin modstand mod valgreformadressen.²⁵ J.P. Grüne og P.F. Lunde deltog også i forsamlingerne, sammen med en række fremtrædende bondevenner, heriblandt H.E. Schack og Frederik Frølund, der udgav skrifter om Hippodromforsamlingen. P. F. Lunde udgav sit skrift *Forslag til Forbedring i de arbejdende Klassers Kaar* omtrent samtidig med Hippodrommøderne i august, og denne pjece blev et centralt angrebspunkt for de nationalliberale mod foreningen.²⁶ Valgreformforeningen kan opsummerende betegnes som et samlingspunkt for både erfarne og nyere demokrater i

1848. Også Frederik Dreier deltog i Haandværkerdannelsesforeningen og Valgreformforeningen, men hans engagement har været begrænset og ikke efterladt sig kilder af relevans for Valgreformforeningen.²⁷ Af denne grund og af pladshensyn har jeg valgt ikke at behandle Dreiers demokratibegreb i nærværende artikel.

Den radikale oppositions demokratibegreb

Teoretisk og metodisk ligger denne analyse i forlængelse af den begrebs-historiske skole, nærmere bestemt som denne er formuleret af den tyske historiker Reinhart Koselleck. Begrebshistorien er en tysk skole, der har udviklet studiet af, hvordan man undersøger politiske og sociale begreber. Begreber defineres af Koselleck som forskellige fra ord ved, at begreber ikke kan være entydige, men altid vil være flertydige. Et begreb hæftes til et ord, men er dog samtidig mere end et ord. Et ords betydning kan bestemmes eksakt gennem definitioner, mens begreber kun kan fortolkes.²⁸ Sagt på en anden måde er begreber præget af en betydningsmæssig uklarhed, og det er denne betydningsmangfoldighed, der gør det muligt at skrive en begrebshistorie.²⁹

Som vi skal se var demokratibegrebet i 1848 netop flertydigt – det blev brugt af aktører på tværs af det politiske spektrum med forskelligt betydningsindhold og til forskellige formål. Dette er baggrunden for, at jeg analyserer demokratibegrebet som et kampbegreb. Idet begrebets betydningsindhold endnu ikke var fastlagt, var det muligt at anvende begrebet i tolkninger, som tjente den enkelte aktørs specifikke formål. Kampen om demokratibegrebet var i denne forstand en kamp om retten til at fylde det rum indenfor begrebet, som endnu ikke var fastlagt.

Demokratibegrebet var et kernebegreb for den radikale opposition i midten af det 19. århundrede. Det optræder hos alle aktører, jeg har studeret, og det optræder hyppigt. Sammenlignet med de andre strømninger eller standpunkter i den politiske debat om grundloven, skiller de radikale sig ud ved deres mere konsekvente bekendelse til demokratiet, som var et helt centralt begreb i deres politiske skrifter.

Demokratiet kunne for de radikale både være en henvisning til konkrete forhold, en konkret politik eller en bestemt politisk gruppering, men det var også et mere abstrakt begreb for det samfund, man forudså og håbede på. Det særlige ved det radikale demokratibegreb var dette sidste, at demokratibegrebet i sin abstrakte form i højere grad var knyttet til forestillinger om fremtiden end tilfældet er i kilderne til det resterende politiske spektrum.

Demokratibegrebet indgik allerede inden 1848 i den radikale oppositions politiske vokabular, primært hos *Kjøbenhavnsposten*, som anvendte begrebet i 1840'erne.³⁰ Begrebets rækkevidde blev dog væsentligt udvidet i takt med den generelle udvidelse og politisering af den radikale opposition i 1848. Inden for den her studerede periode, kan man iagttage væsentlige forandringer i begrebets betydningsindhold og anvendelse. Generelt var der tale om en gradvis udvikling fra, at begrebet især blev anvendt som et ukonkret princip til, at det i takt med den generelle politiske udvikling hjemme og i Europa i stigende grad blev knyttet til konkrete grupperinger – Hippodrom-forsamlingen og Bondevennernes Selskab –, og konkrete politiske forslag – forfatningen, valgloven, den almindelige værnepligt, det suspensive veto etc.

Månederne august-september 1848, frem til valgene til Den grundlovgivende Rigsforsamling, er et knudepunkt i denne udvikling af begrebet. Hermed følger begrebsudviklingen den realpolitiske udvikling. Hvor historieskrivningen med rette har været meget optaget af *Martsdagene* som et afgørende vendepunkt i Danmarks historie, vil jeg argumentere for, at august-september 1848 kan betragtes som endnu et knudepunkt i dansk politisk historie. Hvor marts-begivenhederne satte rammerne for det moderne politiske Danmark, blev månederne frem til valgene til Den grundlovgivende Rigsforsamling grundlæggende for udviklingen af en ny politisk kultur; her splittedes den liberale opposition endeligt, og et politisk landkort tegnede sig med positioner, som har været gennemgående i det moderne Danmarks politiske historie.

Demokratibegrebets betydninger

Demokratibegrebet var ved midten af det 19. århundrede i det danske sprogområde uløseligt bundet til forestillinger om lighed og til et begreb om lighed. Dette gjaldt begrebsanvendelsen hos den radikale opposition såvel som hos aktører på tværs af det politiske spektrum. Ligheden kunne antage mange former, men var i sammenhæng med demokratibegrebet typisk tænkt som politisk lighed. Med en begrebshistorisk terminologi kan man sige, at demokratibegrebet og lighedsbegrebet var hinandens med- eller nabobegreber – og sagt på en anden måde, så var demokratiet navn for den tendens eller bevægelse i tiden, som var lighedsprincippet. Demokratiet var i den forstand en mulig virkeliggørelse af ideen om lighed – den samfundsform lighedsprincippet kunne ud møntes i.

Ved læsning af kilderne støder man ofte på begreberne 'Demokrati'

eller 'Demokratiet', hvor det ikke fremgår klart, hvad begrebet betyder. Anvendelsen af begrebet på denne form henviser ikke til noget specifikt, derimod er anvendelsen af demokratibegrebet kendetegnet ved en flertydighed og ubestemmelighed i begrebets betydningsindhold, og som nævnt er det netop flertydigheden, der åbner begrebet for fortolkning.

At demokratibegrebet var flertydigt medførte, at begrebet kunne anvendes i politiske og sociale kampe – hvilket det netop blev i kampen om Junigrundloven i 1848-49. Dels kunne begrebet anvendes som våben af politiske positioner, som fortolkede begrebet forskelligt, dels kæmpede disse positioner om at definere begrebet for at gøre det til deres eget. Begrebets flertydighed har givet det både styrke og potentiale til at blive anvendt i mange forskellige sammenhænge og til forskellige formål, hvilket var afgørende for, at det blev netop et kernebegreb for den radikale opposition, og et kampbegreb i det hele taget, i 1848-49.

I denne analyse har jeg benyttet mig af kategorien 'bevægelse', som en prisme til at fange den mangfoldighed af betydningsindhold demokratibegrebet bærer i den radikale begrebsbrug. Bevægelse er selv et flertydigt begreb, som både kan betegne en menneskemængde samlet af en sag, af et interessefællesskab eller blot fysisk, og som kan betegne en historisk udvikling. Når jeg anvender kategorien 'bevægelse' trækker jeg således på begrebets flertydighed.

Hos den radikale opposition i 1848 var demokrati et begreb for et sådant forhold, der på en gang var en bevægelse i sig selv og et forhold, som forårsagede anden bevægelse. Bevægelsen kunne antage forskellige former. Dels var 'demokrati' en bevægelse af eller i tid(en). I denne betydning anvendtes demokratibegrebet som et begreb for, at folkene (i Danmark, Europa og verden) ønskede og krævede lighed, hvilket blev beskrevet som en kendsgerning, der karakteriserede samtiden. Denne kendsgerning fungerede som en drivkraft for historien, lighedskravet satte folkene og nationerne i bevægelse fremad. Hermed indgik demokratibegrebet i en organismefilosofisk forestilling om, at samfundenes historie bestod af forskellige på hinanden følgende udviklingstrin. Forbundet hermed havde 'demokratiet' også den funktion, at det accelererede tiden – tilstedeværelsen af 'demokrati' i et samfund igangsatte bevægelse fra et udviklingstrin til et andet.

Sagt på en anden måde var demokratibegrebet navn for en bevægelse, aktørerne identificerede i de europæiske samfund. Gamle regimer faldt over enkelte dage, og over kontinentet samledes folkemængder under demokratiets banner og forlangte almindelig stemmeret, afskaffelsen af privilegiesamfundet og i nogle tilfælde sociale reformer. Denne

proces blev beskrevet ved hjælp af en bevægelsesmetafor, der fungerede som en upersonlig agent, som drev historien fremad. Denne demokratiske bevægelse af tiden og af samfundene kunne man ikke – selv hvis man ville – standse.

'Demokrati' kunne også være et begreb for bevægelser af mennesker. Den radikale oppositions demokratibegreb kan ofte tolkes som en betegnelse for en ikke-konkretiseret menneskemængde eller befolkningsgruppe. Det kunne både være en betegnelse for mennesker, som kæmpede for 'demokratiet', det kunne være et navn for *hele folket* i betydningen af et ligestillet folk, og det kunne være en betegnelse for de lavere klasser. Hvor disse ukonkrete menneskemængder bevægede sig fra og til, fremgik oftest ikke af begrebsbrugen. Udover at bevæge sig fra et til noget andet var disse menneskemængder også selv bevægere – de satte anden bevægelse i gang. Dette sidste gjaldt generelt for demokratibegrebet; demokratiet var i alle disse betydninger både *en bevægelse* – en bevægelse af tid, af mennesker, af sociale forhold – og det var *en bevæger*, altså et forhold, som foranledigede bevægelser af tid, mennesker og sociale forhold.

Disse forskellige former for bevægelse indeholdt i demokratibegrebet påvirkede på forskellige måder den politiske situation og fik hermed også betydning for, hvordan man i samtiden mente, man kunne og burde handle politisk. Anvendelsen af demokratibegrebet som substantiv indeholdt med andre ord også et krav om en bestemt form for politisk handlen.

Et eksempel på den flertydige anvendelse af demokratibegrebet, som både kunne indebære en reference til konkrete grupper og politikker, og samtidig til en mere abstrakt ide og bevægelse/bevæger, ses i Goldschmidts omtale af valgkandidaterne i oktober 1848.

Først slog en demokratisk Tanke op i Masserne, det var en Forudgriben af Fremtiden, en instinctmæssig Famlen efter Midler mod Bourgeoisiets Herredømme; imedens man var samlet i Hippodromet, gik en dunkel Frygt, en anende Mistillid over den samlede Mængde. Men Talen var stadig om Theorier, abstracte Tankefigurer, ingen virkelig Nød eller Lidelse, intet bestemt Savn eller Følelse af tilføjet Uret gav den demokratiske Idee kraft, og den sank hen i sig selv. Demokratiet er endnu ikke organiseret, det eksisterer kun som en Mulighed, det har, idetmindste her i Kjøbenhavn, ikke engang Repræsentanter.³¹

Demokratiet synes her at indikere og indebære et løfte om en foran-

dring. Det eksisterer allerede som 'Mulighed', og en ikke defineret 'demokratisk' tanke foregriber fremtiden. Demokratiet som mulighed er her både en bevæger, som forårsager en demokratisk tanke i masserne, tanken er både en bevæger og en bevægelse, og denne bevægelse, altså tanken, som 'slog op i masserne', kan lede til et fremtidigt demokrati, nærmere organiseringen af demokratiet. Argumentet er en cirkelslutning; 'demokratiet' initierer eller er allerede i sig selv *forandring* som fører til 'demokratiet'. Hermed er demokratiet både en bevægelse, og det forårsager bevægelse, som fører til bevægelsen selv. Demokratiet kan her både tolkes som en bevægelse af mennesker – altså selve det, at en mængde sættes i bevægelse –, som en menneskemængde og som et princip eller en ide.

En lignende argumentation findes i *Kjøbenhavnsposten* d. 23. februar 1848 i en artikel om "Forfatnings-Betingelser." knyttet til forfatningsreskriptet á 28. januar 1848.

Danmark er et demokratisk Land i langt høiere Grad end de fleste i Europa; Demokratiets Seier her blev vel paa en maade afgjort i Aaret 1660 i henseende til Princippet; i den hele efter dette Moment følgende Periode har det langsomt, ofte næsten umærkeligt, voxet og udbredt sig, nu søger det sin naturlige Bundsforvandre, Friheden, som alene kan beskytte det mod aandeligt at forfalde. [...] vi ville raade saadanne Mænd [de som måtte overveje aristokratiet] til at arbeide efter Evne for Friheden i Demokratiet; saaledes ville maaske de samme Fordele kunne naaes paa den eksisterende Grundvold, Demokratiet.³²

Det fremstilles som, at demokratiet har været eksisterende i Danmark siden 1660 – uden nærmere forklaring af, hvad det vil sige –, og at det siden har været i en bevægelse, som nu fordrer et arbejde for demokratiet eller et arbejde, som vil føre til demokratiet. Demokratiet var altså den allerede eksisterende grundvold, hvorpå 'Friheden i Demokratiet' skulle bygges. Også her kan 'Demokratiets Seir' både tolkes som en bestemt befolkningsgruppes eller et mere abstrakt principps sejr, ligesom også det demokrati, som danner grundvold for samfundet kan tolkes i de to forskellige retninger. Og for begge disse betydninger er demokratiet en bevægelse, der har vokset siden 1660. Demokratiet danner således både grundlag for det arbejde eller den bevægelse, der nu skal udføres, og det er samtidig også målet for denne. Som en sidebemærkning, kan det anføres, at de 'samme Fordele', der henvistes til, var dem,

som nogle måske ville mene at finde under den aristokratiske forfatning i England. Skulle de samme fordele nås i Danmark, måtte man imidlertid tage udgangspunkt i det eksisterende grundlag, *demokratiet*, da et aristokrati ikke eksisterede i Danmark, argumenterede *Kjøbenhavns-posten*.

Henvisningen til 1660 – året for indførelsen af enevælden i Danmark – optræder ofte i politiske tekster fra 1848-49, som beskæftiger sig med forfatningsmæssige forhold. Her var 1660 en reference til en udbredt, statsretslig fortælling om, at kongeloven var indgået som en kontrakt mellem kongen og folket. Ifølge denne opfattelse, som må have været noget yngre end kongeloven selv, skulle folket have overdraget kongen magten i 1660, og da det således var folket, som havde givet kongen den enevældige magt, var det også folkets ret at tage denne magt tilbage. Det var med andre ord folket, som legitimerede kongens magt under enevælden, ifølge denne tolkning. Fortællingen blev brugt sammen med demokratibegrebet i argumenter for en udvidelse af valgetten i efterstræbelsen af den politiske ligestilling, idet man argumenterede for, at politisk ligestilling allerede havde været en realitet under enevælden, hvor hele folket stod lige under kongen. Dette argument optrådte foruden her også blandt aktører som hørte til Bondevennernes Selskab.³³ Ola Mestad har påvist, at en tilsvarende statsretslig tænkning var udbredt i Norge i forbindelse med Eidsvoll-forfatningen allerede i 1814.³⁴

Endelig skal bringes et eksempel fra *Nyeste Postefterretninger*, hvori “En Ven af Folket” under overskriften “Valgene” d. 3. oktober 1848 skrev:

I disse Dage gaaer Enhver, som ikke staaer udenfor den almindelige politiske Bevægelse, og som paa en eller anden Maade interesserer sig for de offentlige Anliggender, i spændt Forventning paa Udfaldet af de forestaaende Valg; man spørger sig selv: om Demokratiet eller de modsatte Bestræbelser, om Fremtiden eller Reactionen vil seire.³⁵

Her kunne ‘Demokratiet’ både læses som det demokratiske parti eller en udefineret gruppe af demokrater, dog er denne tolkning ikke udtømmende. Citatet fremstillede valgene til Den grundlovgivende Forsamling som en kamp mellem demokrati og reaktionen, enten valgte man demokratiet eller også valgte man tilbageskridtet. Det fremgår således, at demokratiet her var uløseligt bundet til fremtiden – demokra-

tiet pegede frem i tiden. Ville man ikke demokratiet, ville man heller ikke fremtiden.

Dette giver anledning til at spørge nærmere ind til forholdet mellem demokratibegrebets betydningsindhold og de forestillinger om tid, der fremkom ved begrebsbrugen. Et fællestræk ved de anførte citater er, at demokratibegrebet griber frem i tiden. Af citaterne ses, hvordan begrebet indeholder både referencer til det forgangne, indebærer forventninger til fremtiden, og at begrebet hermed også er skrevet ind i en forståelse af nutiden mellem dets erfaringsrum og forventningshorisont. Den nuværende tid og den umiddelbare fortid blev hos Goldschmidt beskrevet som en periode af mistillid og fravær af næring til demokratiet, mens den demokratiske tanke blev karakteriseret som en foregribelse af fremtiden. Hos *Nyeste Postefterretninger* blev begrebet forbundet med fremtiden, og hos *Kjøbenhavnsposten* optrådte begrebet i sammenhæng med en forståelse af 'den nye Tid'. Netop oplevelsen af at leve i en ny tid, har Koselleck udpeget som karakteristisk for menneskets oplevelse af den moderne periode.³⁶ Og de bevægelser eller bestræbelser, der tales om og opfordres til i det citerede, bevæger noget og bevæger sig netop frem i tiden. Fælles for de bevægelser, demokratibegrebet syntes at indeholde var, at de var rettet mod fremtiden. Dette havde betydning for de politiske handlingsrum, som den radikale opposition og kredsen om Valgreformforeningen opererede med.

Mulige og umulige handlinger i et muligt demokrati

Den radikale oppositions demokratibegreb var på en gang et begreb, som satte rammerne for politisk handling, og samtidig et begreb, som i sig selv sprængte rammerne for, hvad man kunne tænke og hvordan man kunne handle politisk.³⁷

Af de anførte citater ses det, at demokratiet hverken blev beskrevet som en nødvendighed eller en umulighed. 'Demokratiet' fremstod derimod som en mulighed, for at anvende Goldschmidts ord. At der netop var en mulighed, lukkede det politiske handlingsrum op. Demokratiet som mulighed pegede frem mod noget andet, mod noget ukendt og noget ikke klart defineret. I den forstand at demokratiet var en mulighed, som ikke var knyttet til nødvendige handlinger eller beskrev andre handlinger som umulige, var det en bevægelse, som udvidede grænserne for, hvad man kunne tænke, og hvordan man kunne handle politisk.

Begrebet trak samtidig også grænser for politisk handling, idet det blev knyttet til både fortid og fremtid. I citatet fra *Nyeste Postefterret-*

ninger fremstilledes det sådan, at hvis man ville fremtiden, måtte man nødvendigvis være demokrat. I den forstand blev andre positioner de-legitimeret – demokratiet var fremtiden. Det fremstilledes dog ikke som givet, at man nødvendigvis ville bevæge sig fremad – udviklingen kunne også bevæge sig i retningen af reaktionen, her altså tilbage i tiden. De-mokratiet var altså igen en mulighed – én af flere muligheder. I de tre andre citater fremstår demokratiet snarere som en mulig udvikling, der var uden for menneskelig kontrol.

En beslægtet optegnelse af det politiske handlingsrum tegnes i citatet fra *Kjøbenhavnsposten* den 23. februar, hvor demokratibegrebet blev be-skrevet som værende allerede etableret i Danmark. Heraf fulgte, at siden dette var en kendsgerning, måtte den politiske udvikling følge med. Her fremstod demokratiet altså som en karakteristik ved både fortid, nutid og fremtid – mennesket kunne i den forstand ikke handle uden for demokratiet ifølge denne tankegang.

'Demokratiet' kan i den forbindelse karakteriseres som en upersonlig agent, hvis blotte eksistens nødvendigjorde bestemte handlinger så som at vælge mellem fremtiden og reaktionen. Anvendelsen af uper-sonlige agenter artikulerer afmagt over for selvkørende processer. Man opfattede det som værende uden for menneskelig kontrol, at demokra-tiet var i bevægelse fremad. Hvad der derimod ikke var givet var, om man formåede at følge med og vælge demokratiet. I den forstand var demokratiet altså en mulighed. Hermed var begrebet på den ene side både et begreb, der vedblev at udvide det politiske handlingsrum, og samtidig et begreb, som man forsøgte at skabe et handlingsrum om-kring, således at demokratiet blev det eneste rigtige eller legitime mål for politisk handle.

Demokratiet kan altså tolkes som en mulig bevægelse frem i tiden eller ligefrem 'ind i tiden'. I en anvendelse af begrebet, som netop bandt det mulige til demokratiet, skrev Goldschmidt i september 1848-ud-gaven af *Nord og Syd*: "[...] Demokratiet [har kun] den moralske Ga-ranti, at det repræsenterer Fremtiden, og at Alle, der ere uafhængige og have Følelse for det sande Menneskelige, ikke have andet Valg end at stille sig paa dets Side, og saaledes forstærke Kampen."³⁸ Dette citat indfanger dobbeltheden i demokratibegrebets betydning og de hand-lingsrum, udtalelsen tegner. På den ene side præsenteres demokratiet som en mulig fremtid, som netop er defineret ved at være noget ander-ledes end det nuværende – hvormed rammerne for det politisk mulige rykkes, og samtidig indeholder denne mulighed også en fordring eller et krav om tilslutning fra alle uafhængige og sandhedselskende.

Kredsen om Valgreformforeningen

Aktiviteten omkring Valgreformforeningen var som omtalt koncentreret i månederne op til valgene til Den grundlovgivende Rigsforsamling. Som allerede bemærket udgør denne periode et samlingspunkt for både demokratibegrebets tidlige danske historie og for nyere dansk politisk historie, da de forskellige politiske positioner, som senere dannede grundlag for udviklingen af politiske partier, her for første gang tegnedes markant over for hinanden i form af splittelsen af den tidligere liberale opposition i de moderate liberale omkring *Fædrelandet* og Solennitetsforsamlingen, de radikale omkring Valgreformforeningen og Bondevennernes Selskab. Demokratibegrebet var et centralt begreb i denne kamp, som dermed kan betegnes som en begivenhed i begrebets historie. I det følgende skal jeg fokusere på anvendelsen af demokratibegrebet i kredsen omkring Valgreformforeningen i sensommeren og det tidlige efterår 1848.

Valgreformforeningens møder har vi kun beskedne kilder til. Der er ikke bevaret referater fra de offentlige møder i marts, kun kortere beskrivelser i dagbladene samt en tale holdt af Goldschmidt bragt i *Nord og Syd*. Korte referater fra møderne d. 14. og 16. august foreligger, udarbejdet af foreningens sekretær Magnus Eirikson og dennes hjælpe-sekretær Sally Salomon. Referatet af de længere taler fra mødet d. 16. august er baseret på talernes egne manuskripter.³⁹ Møderne er kun af beskeden interesse for en undersøgelse af demokratibegrebet, men fortæller os til gengæld noget om talerne ved mødet og de centrale stridspunkter. Komiteen var som omtalt sammensat af håndværkermestre, fremtrædende bondevenne-profiler og ditto nationalliberale.

På møderne i august diskuterede forsamlingen især den almindelige værnepligt, næringsfrihed, kongens suspensive eller absolutte veto, et- eller tokammerssystemet og kongevalgene. Spørgsmålet om tilføjelsen af "Handels- og Næringsfrihed" til programmet blev stillet af Finerskærer Frederiksen, der sammen med Carl Ploug var komiteens mest fremtrædende nationalliberale. Dette forslag vandt dog ikke gehør, da der var udbredt enighed om, at en fuldstændig næringsfrihed ville forarme fattige håndværkere. På opfordring trådte begge ud af komiteen den 16. august. Ved spørgsmålet om den almindelige værnepligt blev der på forsamlingen udtrykt bekymring for, at den almindelige værnepligt blot ville lægge bondestandens byrder over på købstædernes laverestillede klasser, da stillingssystemet sikrede velhaveres mulighed for at købe sig fri (stillingsretten indebar at man under den nye almindelige værnepligt havde mulighed for at betale en anden for at aftjene ens værne-

pligt for sig). Derfor talte man i stedet om at indføre almenvæbning. Et- eller tokammersystemet blev det åbne emne for mødet d. 16. august ved et længere foredrag af Hans Egede Schack, og forsamlingen tilsluttede sig, trods enkelte taleres indvendinger, etkammersystemet. Lige så var der tilslutning til programudkastets forslag om at anbefale det suspensive veto, og der var bred enighed om en forkastelse af kongevalgene, som enhver "ægte Demokrat" måtte forkaste, som *Almuevennens* redaktør I.A. Hansen udtrykte det.⁴⁰

Demokratibegrebet optræder i flere taler og var knyttet til programmet. Som I.A. Hansens eksempel viser, talte man om, hvorvidt den kommende forfatning og Den grundlovgivende Rigsforsamling var demokratisk, og det demokratiske, 'Demokratiet' eller 'Folkesuverainiteten', blev forbundet med forsamlingens program. Det er i øvrigt interessant at bemærke, at programudkastet ikke bare fordrede lighed i rettigheder, men også lighed i byrder. Således talte man i forbindelse med spørgsmålet om den almindelige værnepligt om en lige fordeling af byrder blandt "hele Folket" og "alle Stænder".⁴¹

Demokratibegrebet blev således anvendt som et bekendelsesbegreb, dels for den position man ønskede at indtage og dels for den politik, man kæmpede for. Denne anvendelse indebærer samtidig også forsøg på at definere, hvad det ville sige, at være *rigtig* demokrat, og hvad det *virkelige* demokrati indebærer. Det samme gjaldt de pjecer, som blev udgivet omkring foreningen under valgkampen.

I pjecen *Om Valgreform-Selskabets Virksomhed og Angrebene paa samme*. forsvarede H.E. Schack selskabets valgprogram mod forskellige kritikere med, at man nødvendigvis måtte støtte foreningens syvpunkts program, hvis man var demokrat:

Sagen er blot den, at vi ofte have seet, hvorlidet Folks Erklæringer om at være liberal, Demokrat o.s.v. betyde, idet Enhver siden forklarer Begrebet, som han lyster. Vi have derfor, idet vi erklærede os for Demokrater, opstillet en Del punkter, som efter vor Mening mere eller mindre nødvendig høre med til Begrebet Demokrat: disse forelægge vi nu vore Kandidater og spørge dem, om de med Hensyn til det saaledes opstillede Begreb kunne erklære sig for Demokrater.⁴²

Her omtalte Schack ganske eksplicit, hvordan kampen om demokratibegrebet førte til en begrebslig, og dermed også politisk, uklarhed, ligesom det også fremgår, at Schack søgte at definere demokratibegrebet, hvorudfra foreningens politik kunne legitimeres. Det afspejler sig også

i begrebsanvendelsen i resten af teksten, som har demokratibegrebet som et gennemgående omdrejningspunkt. Således refererede Schack til "rene Demokrater", "oprigtig Demokrat", "de Stænderdeputerede, der i Virkeligheden ere Demokrater", "egenlige demokratiske Valgdistrikter" og "det rene Demokrati"- betegnelse som søgte at lokalisere begrebet ved at knytte det til en bestemt position og en bestemt politik. Med pjecen markerede Schack afstand til både en pjece skrevet af den nationalliberale Hother Hages *Om de forestaaende Valg*, hvori denne i stærke vendinger havde kritiseret foreningen for at fostre republikanske tendenser, og til *Fædrelandet*, som havde angrebet foreningen med lignende beskyldninger. Men Schack anklagede også det 'ministerielle parti' for at ville skifte "Christian den Ottende & Comp." ud med "D.G. Monrad og Comp."⁴³ Samtidig opponerede Schack mod en artikel fra *Kjøbenhavnsposten* "Demokraterne fra igaar og idag." I denne havde *Kjøbenhavnsposten* anklaget blandt andre Valgreformforeningen for at være nogle opportuniste, som kun var sprunget ud som demokrater, nu hvor 'demokrati' var blevet et modeord, og det ikke længere var en risikabel betegnelse at anvende. Her fremførte Schack, at Grüne og *Kjøbenhavnsposten* med artiklen havde fordret "Klassevalg" ved at ønske en adskillelse af valgene i købstæderne og på landet, hvortil han føjede: "Siden Verdens Skabelse have ellers alle Demokrater været enige om, at *et rent Demokrati kun findes, hvor Folket og intet Andet repræsenteres.*"⁴⁴ Det var med andre ord faktisk *Kjøbenhavnsposten*, som var de 'forkerte demokrater', synes Schack at antyde. Der tegner sig således et billede af en intern kamp i den radikale opposition om demokratibegrebets betydning og om retten til at anvende betegnelsen 'demokrat'. Bondevennen Frederik Frølund, som også var engageret i Valgreformforeningen, søgte i pjecen *Oplysninger om Hippodromfolkene* at forsvare foreningens handlinger. Dette blev søgt retfærdiggjort med henvisning til, at "Fleertallet af de Mænd, som med nogle af vore nuværende Ministre havde staaet i Spidsen for Kasinomøderne, trak sig tilbage" og således "overlode de til Massen selv at komme til Ro som den bedst selv kunde."⁴⁵ Her havde nogle få mænd fra håndværks- og borgerstanden haft "den Takt, den Besindighed og det borgerlige Mod" at danne et

Centralt punkt for Diskussionen over hvad Folket nu fremdeles havde at gjøre med Hensyn til Fremtiden, med Hensyn til hvorledes den stærke Bevægelse, som var fremtraadt, bedst kunde vedligeholdes, ledes og styres til Gavn for den rette Folkefriheds Grundlæggelse, for Grundlæggelsen af en sand demokratisk Forfatning, hvis

Grundlov skulde være de almindelige Menneskerettigheder: Frihed, Lighed og Broderskab.⁴⁶

Her blev en 'sand' demokratisk forfatning sat som endemål for de fremtidsbestræbelser, tidens stærke 'Bevægelse' medførte. Det var således ifølge Frølund, de nationalliberales egen skyld, at Valgreformforeningen var opstået, som i øvrigt varetog sin opgave efter de forskrevne borgerlige dyder – takt, besindighed og mod. En sidebemærkning hertil må være, at aktørerne i den radikale opposition generelt var optagede af, at fremhæve deres handlingers lovlighed – de ønskede altså ikke at udfordre det borgerlige samfund og den borgerlige offentlighed som sådan, snarere at bevise, at de selv hørte til i den politiske sfære – at de passede ind og hermed var legitime politiske aktører. Den stærke bevægelse, som Frølund refererede til, satte i teksten rammer for menneskets mulige handlinger, idet den fremstilledes som en nødvendighed, som 'folket' nødvendigvis måtte forholde sig til, styre og lede og dermed grundlægge 'den rette' Folkefrihed og en sand demokratisk forfatning. Frølund bevægede sig her inden for en diskurs præget af nationalliberale idealer og begreber, mens han samtidig understregede, at forfatningen skulle være en sand demokratisk forfatning, man skulle realisere "de demokratiske Ideer".⁴⁷ Det skal i øvrigt bemærkes, at Frølund flere gange i teksten henviste til massen eller hoben, begreber, som ellers typisk optrådte i konservative diskurser om demokratiet. Til forskel herfra var Frølunds anvendelse af disse ikke negativt ladede, om end begreberne heller ikke fremstår positivt ladede. Således konstaterede Frølund også, "at man hverken bør eller tør frakjende den store Hob en vis sund politisk Takt eller Sands for Tidens vigtigste politiske Hovedspørgsmaal", hvortil han føjede, at man gjorde Valgforeningen uret, når man fremstillede den som "farlig for den offentlige Ro og Orden".⁴⁸

P.F. Lundes *Forslag til Forbedring i de arbejdende Classers Kaar* anvendte lignende henvisninger til mængden eller den store hob som en upersonlig aktør, der "sattes i Bevægelse".⁴⁹ Bevægelsen af masserne, beskrev Lunde som en kendsgerning, som nu havde fået sit seneste udtryk ved juniopstanden i Paris. Derfor, argumenterede Lunde, måtte man også i Danmark tage sig forholdsregler og forbedre de arbejdende classes vilkår for at undgå, at en lignende "Katastrophe" skulle udvikle sig her.⁵⁰

Lunde var ejer af et jernstøberi, havde i 1840'erne været borgerrepræsentant i København og ser ud til at have været en drivkraft i Valgreformforeningen, hvor han som omtalt også var blandt komiteded-

P.F. Lunde (1803-93), industridrivende i København, blev med sit skrift "Forslag til Forbedring i de arbejdende Classers Kaar" talsmand for de københavnske håndværkersvendenes sociale bevægelse og for den radikale opposition i revolutionsårene.

lemmerne.⁵¹ Reformer i arbejdernes kår udtrykte han som "Tidens Krav". Både Lunde og Frølund opererede i deres pjecer med et handlings- eller mulighedsrum, som var sat af tidens bevægelser i folket, der fremstilledes som uigenkaldelige og fordrede en demokratisk forfatning hhv. en 'retfærdig' løsning af arbejdsforholdene for svende og mestre, en "Udligning af saadanne Misforhold i Samfundet."⁵² Denne løsning skulle dels søges gennem en ligelig fordeling af arbejdet og gennem en

retfærdig og ligelig repræsentation af svende og mestre lige over for hinanden i forening. “vi ville Selvregjering. Det enkelte Individ, den enkelte Corporations Fornødenhed, udtalt igjennem Associationen.”⁵³

Som hos Frølund blev Lundes forslag fremstillet som midlet til at sikre orden, og der var således ikke tale om en opfordring til en omvæltning af det bestående. “vi ville kun Orden og Beskyttelse af aandelig saavelsom materiel Eiendom”, og i øvrigt også “hævde og fremme Familielivet”.⁵⁴ Både Lundes og Frølunds forslag bør således læses som forsøg på at tæmme eller beherske den igangværende bevægelse. Hermed adskiller de sig fra den øvrige kreds om Valgreformforeningen, hvor dette aspekt var fraværende eller meget nedtonet.

Lundes pjecce er interessant i sig selv, da den var det første forsøg på at fremstille en systematisk analyse og politik for løsningen af arbejderklassens problemstillinger på dansk grund. I pjecens samtid vakte den betydelig opmærksomhed, og den er omtalt af stort set alle aktører på tværs af det politiske spektrum, hvor den hos mange modstandere blev beskyldt for at være et eksempel på den nye tids kommunisme.⁵⁵ Ordet ‘demokrati’ optræder dog kun en enkelt gang, hvor Lunde erklærede, at han talte fra “et demokratisk Standpunkt”.⁵⁶

Til kredsen om Valgreformforeningen hørte også bladet *Nyeste Postefterretninger*. *Nyeste Postefterretninger* blev redigeret, trykt og udgivet af bogtrykker Sally B. Salomon. Salomon hørte til den kreds af håndværkermestre, som indkaldte til mødet i Hippodromen den 12. marts 1848. Det understøttes ikke i kilderne, men Arent mener, at der er grund til at tro, at man fra Valgreformforeningens side har ønsket at gøre bladet til sit organ i juli og uanset det præcise begivenhedsforløb, udkom bladet fra 1. august og frem til november-december som politisk orienteret organ.⁵⁷ Bladet udkom første gang d. 6. april samme år, som skillingsark, der bragte de nyeste udviklinger fra krigen, ofte flere gange om dagen – og fra januar 1849 beskæftigede bladet sig igen nærmest udelukkende med krigens gang.

Nyeste Postefterretninger søgte at tale fra en position, som anvendte arbejderen som sit primære politiske subjekt, hvorved bladet skilte sig ud fra den øvrige presse i 1848. I en art programerklæring i bladet d. 1. august, gjorde man det klart, “at den hele Ordning af de sociale Forhold maa undergaae gjennemgribende Reformer og det i den nærmeste Fremtid”. Denne omorganisering indebar en udefineret ret for ethvert menneske til “at finde en efter Trang og Fortjeneste afpasset Andeel i de materielle Goder.” Denne sætning kunne tolkes i mange retninger, herunder også i retning af de på denne tid frygtede kommunistiske ten-

denser, og det var måske også derfor, erklæringen indledtes med en understregning af, at man ønskede at "værne om Eiendommens og Familiens Hellighed."⁵⁸ Trods denne forsikring var bladets linje ganske radikal; det talte "Arbejderne"s sag over for "Capitalisterne" i spørgsmålet om næringsfriheden,⁵⁹ det satte spørgsmålstegn ved kongens pålidelighed og folkelighed, og det erklærede, at den igangværende "Revolution" havde til mål "at skjænke de »mindst oplyste Samfundscasser« de samme Rettigheder som de meest oplyste, og herved ligesom ved at gøre det til Hovedmaalet for Regjeringerne at ophjælpe de fattigere Classer til materielt Velvære, søge ved ligelig Undervisning at tilintetgjøre Forskellem mellem de forskjellige Samfundscasser".⁶⁰ Idet bladet anvendte arbejderen som politisk subjekt, præsenterede det et helt andet politik-ideal end det fremherskende borgerlige. Således anbefalede bladet bøsse-maker Christensens kandidatur til Den grundlovgivende Rigsforsamling: "Hr. Christensen er en Haandværker, der, idet han selv har levet, følt og lidt med den arbejdende Klasse, bedre end enhver Ikke-Haandværker kan sige sin Mening om denne Stand".⁶¹

Til forskel fra både *Kjøbenhavnsposten* og Schacks og Frølundts pjecer som var optagede af intern positionering i den radikale opposition, anvendte *Nyeste Postefterretninger* primært demokratibegrebet til at positionere Valgreformbevægelsen over for *Fædrelandet* og det ministerielle parti. Derimod syntes bladet ikke optaget af indre spændinger eller modsætninger i den radikale opposition eller over for Bondevennerne, om end bladet ved flere lejligheder kritiserede den almindelige værnepligt.⁶² Denne kritik blev primært forbundet med ministeriet og ikke med Bondevennernes Selskab.

Således anklagede bladet *Fædrelandet* for at være reaktionært og være imod demokratisk fremskriden, mens det ved anden lejlighed omtalte Casino-forsamlingerne og Hage, Schouw, Ploug ("m. Fl.") som "det doctrinære, mod Demokratiet reagerende, saakaldte liberale Partie".⁶³ I parentes bemærket er dette endnu et eksempel på en anvendelse af demokratibegrebet som et flertydigt begreb, der både kan henvise til en konkret gruppering eller bevægelse, men også kan tolkes som en bredere bevægelse. Den 6. september erklærede bladet, at der i virkeligheden bare var tale om "tomme Floskler", når Solennitetssalens komite erklærede, at den ville et "constitutionelt Monarchie paa et demokratisk Grundlag",⁶⁴ og senere samme måned anklagede man *Fædrelandet* for at frygte "det egentlige Folk" – hvor *Fædrelandet* i virkeligheden kun anså "de meest oplyste Classer for "Folket", til hvilke de mindst oplyste skulle overgive sig paa Naade og Unaade, som et umyndigt Barn til sin

Formynder.”⁶⁵ Endelig beskyldtes *Fædrelandet* også for at udtale “udemokratiske Grundsætninger”.⁶⁶ For *Nyeste Postefterretninger* var kampen om politisk ligestilling og indflydelse til ‘arbejderen’ en kamp mod *Fædrelandet*. Demokratibegrebets anvendelse i denne kamp understreger begrebets nytte.

Demokratibegrebet blev knyttet til Valgreformbevægelsen. Om mødet i Hippodromen d. 16. august skrev bladet:

DHrr, Ploug og Frederiksen, der ikke sammenstemmede med Committeeens Majoritet i reen demokratisk Retning, traadte, da dette forredes af Forsamlingen, ud af Committeeen. – Saaledes har da Demokratiet paa den Mark, hvortil dets Modstandere ogsaa var indbudne og hvor der mødte »alle fædrelandssindede og intelligente« Mænd, leveret et Slag, hvor det vandt en fuldstændig Seir, der er saa meget glædeligere, som det var første Gang, at Demokratiet har havt Mod til at »sondre sig« og faae »dæmpende Elementer« ud. – Godt Varsel for Fremtiden.⁶⁷

Demokratiet er her tydelig knyttet til valgreformbevægelsen, samtidig med at begrebet kan tolkes i flere retninger, og netop også kan henvise til en bredere bevægelse af samfundet og af folkene, som leder mod en bedre fremtid. I andre sammenhænge associerede *Nyeste Postefterretninger* demokratibegrebet med mere konkrete politiske tiltag, og disse var nogenlunde identiske med valgreformforeningens program; almindelig stemmeret, kongens suspensive veto, en afvisning af kongevalgene osv.⁶⁸ Efter valgene til Den grundlovgivende Rigsforsamling optræder en enkelt henvisning til “det demokratiske Partie” på rigsdagen i *Nyeste Postefterretninger*,⁶⁹ og bladet forvandlede igen til et apolitisk skillingsblad.

Afsluttende bemærkninger

I denne artikel har jeg søgt at vise, hvordan demokratibegrebet blev forstået og anvendt hos aktører som tilhørte den radikale opposition i København i 1848. Demokratibegrebets flertydige betydningsindhold er søgt læst med begrebet ‘bevægelse’, idet demokrati var en betegnelse for en mængde betydninger knyttet til en fortælling om en uomgængelig lighedsstræben i tiden, i folket og i samfundet, som drev historien fremad. Hermed var en ny, demokratisk politik ikke bare nødvendig, men også den eneste legitime. Således har jeg søgt at vise, hvordan an-

vendelsen af demokratibegrebet i den radikale opposition på en gang udfordrede eksisterende handlingsrum og satte rammer for nye.

For kredsen omkring Valgreformforeningen blev demokratibegrebet et bekendelsesbegreb. Begrebet tjente både til at positionere sig selv over for politiske modstandere, og til at begribe den omfattende bevægelse eller forandring, der fandt sted internationalt, nationalt og lokalt. Det var, som vi så hos Schack, et begreb han anvendte om Valgreformforeningen og dens aktivitet. De var oprigtige demokrater, de ville det rene demokrati, og deres politik var *den* demokratiske. Anvendelsen af begrebet varierer mellem de forskellige aktører, men man kan konstatere, at det var et gennemgående begreb for den position, aktørerne identificerede sig med. Dette kom også til udtryk hos *Nyeste Postefterretninger*, som skelnede mellem demokraterne på den ene side og alle de andre på den anden. Demokratiet var forbundet med fremtiden, og det, der ikke var demokratisk, var forbundet med reaktion og tilbageskridt.

Ved læsning af kilderne til kredsen om Valgreformforeningen har vi også set, at aktørerne opererede inden for den skitserede forestilling om, at tiden var karakteriseret ved nogle store, uomgængelige bevægelser af samfundene og folkene. Dem måtte man forholde sig til. Lunde var i denne sammenhæng den aktør, som stærkest forbandt denne udvikling med noget frygtsomt. Til forestillingen om blodet i Paris' gader kaldte han til sociale reformer, som skulle forhindre en lignende katastrofe i København. Her over for betragtede særligt *Nyeste Postefterretninger* tidens bevægelser som en åbning og en mulighed for et nyt, fremtidigt demokrati, som ikke blev sammenlignet med nogle kendte samfundsformer, men derimod stod som noget helt nyt og forhåbningsfuldt.

Noter

1. Vedr. Koselleck og Steinmetz, se note 28 og 37.
2. Til disse se foruden de nedenfor anførte: Niels Clemmensen, "Godsejernes organiserede politiske virksomhed under stænderforfatning og Junigrundlov", *Historie*, Ny række, 11, 1974; Claus Friisberg, *Ideen om et frit Danmark*, Vestjysk Kulturforlag, Varde 2003; Hans Vammen, *Den tomme stat. Angst og ansvar i dansk politik 1848-1864*, Museum Tusulanums Forlag, København 2011; Jens Wendel-Hansen, "...den simple Classe tænker ikke paa det store Hele. Godsejernes begrebsbrug i debatten om sammensætningen af Rigsdagen af 1849", i *Det pryder vel en Ædelmand*, Dansk center for Herregårdsforskning 2010, s. 103-120 og *De jordbundne. Danmarks godsejere og det konstitutionelle monarki 1835-1919.*, upubliceret afhandling, Aarhus Universitet 2012.
3. Jeppe Nevers, *Fra skældsord til slagord. Demokratibegrebet i dansk politisk historie*, Syddansk Universitetsforlag, Odense 2011; Palle Svensson, "Var vore forfatningsfædre demokratiske?", *temp* nr. 5, 2012, s. 5-27 og "Duplik til Friisberg. Blev der indført demo-

- krati i Danmark i 1849?”, *temp* nr. 7, 2013, s. 164-169; Claus Friisberg, “Var Juni-grundloven demokratisk? Et svar til Palle Svensson”, *temp* nr. 6, 2013, s. 158-169 og “Et svar på Palle Svenssons duplik”, *temp* nr. 7, 2013, s. 170-178.
4. Niels Finn Christiansen, *Arbejderbevægelsens* forhistorie, København: Selskabet til forskning i arbejderbevægelsens historie, 1986, og samme “Kommunismens spøgelse – venstrefløjen i 1848” i Claus Bjørn (red.) *1848 – det mærkelige år*, København: Museum Tusulanums Forlag, 1998; Willy Markvad, “Arbejderforeninger i Danmark 1848-1871”, *Årbog for arbejderbevægelsens historie*, København: Selskabet til forskning i arbejderbevægelsens historie, 1971; Michael Wolfe, *De københavnske arbejderforeningers holdning til socialismen 1847-1871*, upubl. speciale, København 1971; Niels Arent, *Hipodrombevægelsen. En analyse af det demokratiske småborgerkabs politik omkring forfatningskampen i København januar – oktober 1848*, upubl. speciale, Aarhus 1973; Kaare Ulrich Jessen, *En redegørelse for „Kjøbenhavnsposten“s ideologiske holdning fra 1827-1859 med særligt henblik på bladets vurdering af den hjemlige liberalisme i årene 1839-1849*, upubl. speciale, Aarhus 1976;
5. Bertel Nygaard: “Demokratibegrebets gennembrud i Danmark 1848”, *Historisk Tidsskrift*, bd. 111, nr. 1, København 2011, p. 37-73, “Arbejderpolitik I 1848. De københavnske ‘pariserhåndværkere’, *Kulturstudier*, Bind 1, 2012, s. 55-77, *Det røde spøgelse. Kommunismen og 1840’ernes danske politiske kultur*, Taastrup: Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie, 2014a; “Internationalisme i nationernes tidsalder. Kjøbenhavnsposten i 1840’erne”, *Historisk Tidsskrift*, Bind 114, hæfte 2, København 2014b, s. 352-384; Ole Stender-Petersen, *Kjøbenhavnsposten. Organ for »det extreme Demokrati« 1827-1848*, Odense Universitetsforlag 1978.
6. Christiansen 1998, s. 115.
7. Nygaard 2011; Friisberg 2013.
8. Jonathan Sperber, *The European Revolutions 1848-1851*. Cambridge: Cambridge University Press 2005, s. 157 ff.; Heinz-Gerhard Haupt og Dieter Langewiesche, “The European Revolution of 1848: Its Political and Social Reforms, its Politics of Nationalism, and its Short- and Long-Term Consequences” i Dieter Dowe m.fl, *Europe in 1848. Revolution and Reform*, Berghahn Books, Oxford 2001, s. 5-9; Dieter Landgewiesche, “Revolution in Germany.” I D. Dowe, H. G. Haupt, D. Langewiesche & J. Sperber. (red.), *Europe in 1848*, New York: Berghahn Books 2001, s. 124
9. Denne karakteristik er en smule unuanceret, da udviklingen af en radikal-demokratisk opposition varierede mellem de forskellige tyske stater. Splittelsen mellem moderate liberale og radikale demokrater foregik dog især i efteråret 1848, hvormed udviklingen altså væsentligt adskiller sig fra den franske. For et detaljeret overblik se Michael Wettengel, “Party Formation in Germany” i Dieter Dowe m.fl, *Europe in 1848. Revolution and Reform*, Berghahn Books, Oxford 2001, s. 532 ff.
10. Pierre Lévêque, “The Revolutionary Crisis of 1848/51”, i Dieter Dowe m.fl, *Europe in 1848. Revolution and Reform*, Berghahn Books, Oxford 2001, s. 93-98.
11. Nygaard 2014a, s. 115 ff.
12. Jessen 1976 og Stender-Petersen 1978.
13. Citeret fra Nygaard 2011, s. 48 og Nygaard 2014a, s. 116. Se også Jessen 1976, s. 72ff., som påpeger at Grüne i 1841 udviklede en politisk linje, som kæmpede for en udvidet valgret og repræsentation af de hidtil ikke repræsenterede befolkningsgrupper.
14. Jessen 1976, s. 74.
15. Nygaard 2014a, s. 113ff.
16. Markvad 1971, s. 9.
17. Arent 1973, s. 30. Til Haandværkerdannelsesforeningen se også Wolfe 1971, s. 71ff.
18. Christiansen 1986, s. 51.
19. Mødet var indkaldt af malermester Jacobsen, Skræddermester Johan R. Lund, sætter Johan R. Dein og bogtrykker Sally B. Salomon, således alle mestre. Arent 1973, s. 45.

20. Denne bestod af Finerskærer H.P. Frederiksen, bøsse-maker Georg Christensen, skolebestyrer Hans Schneekloth, prokurator C.C. Alberti, cand. Theol Magnus Eirikson, lærer Asmund Glee-rup, Carl Ploug, forfatter Jacob Magnus, urmager Voltelen og skrådermester Johan R. Lund. Denne blev suppleret med en dr. med Ballin d. 30. april 1848, hvor Alberti og Voltelen trådte ud.
21. Nygaard 2012.
22. Arent 1973, s. 33.
23. *Forhandlinger i det offentlige Møde i Hippodromet, Mandagen den 14. August 1848.*
24. *Nyeste Postefterretninger*, 9/8 1848.
25. Arent 1973, s. 45.
26. Arent 1973, s. 92.
27. Frederik Dreiers deltagelse i Haandværkerdannelsesforeningen er omtalt hos Christensen 1998, s. 114. Niels Finn Christiansen, "Kommunismens spøgelse – venstrefløjen i 1848", i Claus Bjørn (ed.) *1848 – det mærkelige år*, Museum Tusulanums Forlag, København 1998.
28. Reinhart Koselleck, "Einleitung", i Otto Brunner, Werner Conze & Reinhart Koselleck (red.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches lexicon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, bind 1, Ernst Klett, Stuttgart 1972 s, XXII-XXIII
29. Nevers 2011 s. 13
30. Som vist af Nygaard 2014 b.
31. Meir Goldschmidt, *Nord og Syd*, Fjerde bind, fjerde kvartal, 1848d, s. 30-31.
32. "Forfatnings-Betingelser", *Kjøbenhavnsposten*, 25/2 1848.
33. Anne Engelst Nørgaard, "Hvoraf kommer det, at vi alle ere saa demokratiske som vi ere?" Demokratiske-monarkiske bondevenner i den danske grundlovs-kamp", *Slagmark*, bind 69, Aarhus 2014, s. 77ff.
34. Ola Mestad, "Suvereniteten tilbagegitt det norske folk ved Kieltraktaten", *Historisk Tidsskrift*, Bind 93, Oslo 2014, s. 36-65.
35. "Valgene", *Nyeste Postefterretninger*, 3/10 1848.
36. Koselleck 1972, s. XV.
37. Analysen af de politiske handlingsrum, den radikale opposition udfordrede og skabte på ny er inspireret af den tyske historiker Willibald Steinmetz metode til undersøgelse af politiske handlingsrum i dennes doktorafhandling. Willibald Steinmetz, *Das Sagbare und das Machbare*, Stuttgart 1993, Klett-Cotta.
38. Meir Goldschmidt, *Nord og Syd*, Tredje bind, tredje kvartal, 1848c, s. 293.
39. Arent 1973, s. 80.
40. *Forhandlinger i det offentlige Møde i Hippodromet, Onsdagen den 16. August 1848.*, s. 13.
41. *Forhandlinger i det offentlige Møde i Hippodromet, Mandagen den 14. August 1848.*, s. 4-5.
42. Hans Egede Schack, *Om Valgreform-Selskabets Virksomhed og Angrebene paa samme*. København 1848, s. 14-15.
43. Schack 1848, s. 6.
44. Schack 1848, s. 37.
45. Frederik Frølund, *Oplysninger om Hippodromfolkene* 1848, s. 4-5.
46. Frølund 1848, s. 5.
47. Frølund 1848, s. 6.
48. Frølund 1848, s. 11.
49. P.F. Lunde, *Forslag til Forbedring i de arbejdende Classers Kaar*, København 1848, s. 4.
50. Lunde 1848, s. 4.
51. Jessen 1976, s. 127. For Lunde findes et upubliceret speciale af Flemming Olsen fra 1975: *P.F. Lunde og den demokratiske bevægelse 1847-1853*. Se også Nygaard 2012, s. 6, note 20, som henviser til Det kongelige Biblioteks brevsamling, som indeholder brevvekslinger, der bekræfter Lundes centrale placering i Valgreformbevægelsen.

52. Lunde 1848, s. 26.
53. Lunde 1848, s. 44.
54. Lunde 1848, s. 45.
55. Nygaard 2014, s. 182.
56. Lunde 1848, s. 35.
57. Arent 1973, s. 5 og 76.
58. *Nyeste Postefterretninger*, 1/8 1848. Se også Nygaard 2014a.
59. *Nyeste Postefterretninger*, 20/8 1848.
60. *Nyeste Postefterretninger*, 26/9 1848.
61. *Nyeste Postefterretninger*, 28/9 1848.
62. *Nyeste Postefterretninger*, 1/11 1848 og 28/11 1848.
63. *Nyeste Postefterretninger*, 25/8 og 28/8 1848.
64. *Nyeste Postefterretninger*, 6/9 1848.
65. *Nyeste Postefterretninger*, 26/9 1848.
66. *Nyeste Postefterretninger*, 6/11 1848.
67. *Nyeste Postefterretninger*, 17/8 1848.
68. Se fx *Nyeste Postefterretninger*, 15/9 1848.
69. *Nyeste Postefterretninger*, 13/11 1848.

Abstract

Anne Engelst Nørgaard: “*Democracy only exists as an option.*” *A study of the radical opposition’s concept of democracy in Copenhagen 1848.* Arbejderhistorie nr. 1 2016, pp. 103-130.

This article analyses the concept of democracy in the rise of a radical opposition in Copenhagen in 1848. Combining a semantic and pragmatic analysis of the concept of democracy, the article claims that democracy may best be understood as an ambiguous concept, whose meanings are read through the prism *movement*. Investigating the concept as it was used by a radical society; the article shows how the concept played a vital role in performing the new political culture that was just beginning to come together following the abolishment of absolutism in March 1848. The article argues that the concept of democracy entailed entirely new ways of thinking and acting politically. Furthermore it argues that radicals used the concept in ways that were to legitimize their actions in creating a democratic society that was inextricably linked with the future. If one were to choose the future, one had to choose *democracy*.

Anne Engelst Nørgaard
Ph.d.-studerende
Institut for kultur og samfund
Aarhus Universitet